

בס"ד

השיעור מוקדש לעילוי נשמת מנחם אביצור בן יהודה אריה ז"ל

מלחמת עמלק הראשונה

לפרשת בשלח (על פי שיעור של הרב אלחנן סמט)

על פי הרב אלחנן סמו סיפורים במקרא הנחלקים באופן בולט לשלושה חלקים שווים פחות או יותר, כשם שהדבר במקומו, הם סיפורים החותרים בהדרגה אל שיאם, המצוי בסיום הסיפור - בחלקו השלישי. שלושת השלישים של סיפור מהסוג הזה הם כעין שלוש קומות במגדל, שהקורא מעפיל בו מקומה אל קומה עד הגיעו לקומה העליונה. מבנה זה מבליט אפוא כשיא הסיפור ותכליתו את דבר ה' למשה לאחר תום המערכה הנוכחית:

יד כי מַחֵה אַמְחָה אֶת זְכוֹר עַמְלָק מִתַּחַת הַשָּׁמַיִם.

וְאֵת דְּבָרֵי מֹשֶׁה לְאַחַר בְּנוֹתוֹ אֵת הַמִּזְבֵּחַ:

טז כִּי יָד עַל כַּסֵּי-הָ, מִלְחָמָה לְה' בְּעַמְלָק מִדֹּר דָּר.

המלחמה בעמלק מורחבת כאן בשני ממדים: בממד המקום - מעתה כל העולם הוא מקומה - "מתחת השמים"; ובממד הזמן תימשך מלחמה זו כל הדורות "מדור דר". ואכן, פסקה אחרונה זו מובלטת על ידי חלוקת פרשיות המסורה כיחידה בעלת חשיבות יתרה בסיפור, ומופרדת מגוף הסיפור כפרשה פתוחה בפני עצמה.

תפקיד דומה לזה של הפסקה האחרונה בסיפורנו ממלאת מצוות מחיית עמלק שבספר דברים (כ"ה, יז-יט). אף בפרשה ההיא ישנה השלכה לעתיד של האירועים שהתרחשו ברפידיים ושתוארו בשתי הפסקות הראשונות בסיפורנו, ואף שם מתרחבת המלחמה בעמלק לדורות הבאים ולכל המקומות תחת השמים. אלא ששם עוברת האחריות להרחבה זו של המערכה נגד עמלק לישראל עצמם. קשרים גלויים מתבלטים בין שני המקומות:

דברים

(יז) זְכוֹר אֶת עֲשֵׂה לְךָ עַמְלָק... (יט) לֹא תִשְׁכַּח.

(יט) מַחֵה אַמְחָה אֶת זְכוֹר עַמְלָק מִתַּחַת הַשָּׁמַיִם.

סיפור המלחמה בעמלק המסיים את פרשתנו (י"ז, ח-טז) מעורר שתי בעיות מרכזיות, ואנו נדון בהן אגב הדיון במבנהו של הסיפור. תשעת הפסוקים הכלולים בסיפורנו מתחלקים לפי העניין לשלוש פסקות של שלושה פסוקים כל אחת.

א. (ח-י) התקפת עמלק וההכנות לקראת המערכה נגדו

ח וַיָּבֵא עַמְלָק וַיִּלָּחֶם עִם-יִשְׂרָאֵל בְּרַפִּידִם. ט וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל-יְהוָה בְּחַר-לָנוּ אֲנָשִׁים וַיָּצֵא הָלָחֶם בְּעַמְלָק מִחַר אֲנָכִי נָצַב עַל-רֹאשׁ הַגְּבָעָה וּמִטָּה הָאֱלֹקִים בְּיָדִי. י וַיַּעַשׂ יְהוָה כְּפֶאֱשֶׁר אָמַר-לוֹ מֹשֶׁה לְהָלָחֶם בְּעַמְלָק וּמִטָּה אֶהְרֵן וְחֹזֵר עָלוּ רֹאשׁ הַגְּבָעָה.

ב. (יא-יג) תיאור המערכה עצמה עד לניצחון

יא וְהָיָה כְּפֶאֱשֶׁר יָרִים מֹשֶׁה יָדוֹ וְגִבּוֹר יִשְׂרָאֵל וְכַפֶּשֶׁר יָנִיחַ יָדוֹ וְגִבּוֹר עַמְלָק. יב וַיְדִי מֹשֶׁה כַּבָּדִים וַיִּקְחוּ-אֶבֶן וַיִּשְׂמִימוּ תַחְתָּיו וַיִּשָּׁב עָלֶיהָ וְאֶהְרֵן וְחֹזֵר תָּמְכוּ בְיָדָיו מִזֶּה אֶחָד וּמִזֶּה אֶחָד וַיְהִי יָדָיו אֲמוֹנָה עַד-בֹּא הַשָּׁמֶשׁ. יג וַיַּחֲלֹשׁ יְהוָה אֶת-עַמְלָק וְאֵת-עַמּוֹ לְפִי-חָרֵב.

ג. (יד-טז) השלכות המערכה עתה ובעתיד

יד וַיֹּאמֶר ה' אֶל-מֹשֶׁה כְּתֹב זֶאת זִכְרוֹן בְּסֵפֶר וְשִׂים בְּאָזְנֵי יְהוָה כִּי-מַחֵה אַמְחָה אֶת-זְכוֹר עַמְלָק מִתַּחַת הַשָּׁמַיִם. טו וַיִּבֶן מֹשֶׁה מִזְבֵּחַ וַיִּקְרָא שְׁמוֹ יְה' נָסִי. טז וַיֹּאמֶר כִּי-יָד עַל-כַּסֵּי-הָ מִלְחָמָה לְה' בְּעַמְלָק מִדֹּר דָּר. חלוקה זו לשלוש פסקות נובעת מן ההתפתחות של האירועים הן מן ההיבט הכרונולוגי והן מן ההיבט המהותי שלהם: ההכנות - הדבר עצמו - התוצאות.

שמות

(יד) כְּתֹב זֶאת זִכְרוֹן בְּסֵפֶר וְשִׂים בְּאָזְנֵי יְהוָה

שהותירו את עולם העמים פעור פה ומשותק, בא עמלק ראשון לבטל את רושם עלייתם זו.

”וכי ידיו של משה עושות מלחמה?”

המשנה במסכת ראש השנה (פ”ג משנה ח) שואלת:

וכי ידיו של משה עושות מלחמה או שוברות מלחמה?

ובלשון המכילתא² מפורשת השאלה יותר:

וכי ידיו של משה מגברות את ישראל או ידיו שוברות את עמלק?

המשנה והמכילתא הקדימו את שאלתן כבר ביחס לפסוק יא ”והיה כאשר ירים משה ידו וגבר ישראל” וגומר. אולם שאלה זו הולכת ונמשכת: הפתרון שנמצא להרמה המתמדת של ידו של משה, נושא אופי טכני גרידא (אהרון וחור תומכים בידיו של משה). והנה, הפתרון הטכני הזה הוא שהביא בסופו של יום הלחימה לניצחון של יהושע על עמלק!

המשנה והמכילתא רואות בידי משה המורמות אמצעי להשפעה דתית-מוסרית על ישראל המתבוננים בהן, והשפעה זו היא שעושה מלחמה ושוברת את עמלק.

ולשון המשנה:

אלא לומר לך: כל זמן שהיו ישראל מסתכלים כלפי מעלה ומשעבדין את לבם לאביהם שבשמים - היו מתגברים, ואם לאו - היו נופלין.

ולשון תשובת המכילתא היא:

אלא כל זמן שהיה משה מגביה את ידיו כלפי מעלה, היו ישראל מסתכלין בו ומאמינים במי שפיקד את משה לעשות כן, והקב”ה עושה להם נסים וגבורות.

בין מפרשי הפשט היו שביארו אף הם כי להרמת ידיו של משה הייתה השפעה על ישראל המתבוננים בהן, אולם לא השפעה מוסרית-דתית הייתה זו, הפועלת על תוצאת המלחמה בדרך נסתרת, אלא השפעה מורלית הפועלת בגלוי. וכך פירש רשב”ם את פסוק יא:

והיה כאשר ירים משה ידו - והמטה.

וגבר ישראל - שכן דרך ערכי מלחמה: כל זמן שרואים הרמת נסם... הן מתגברין, וכשהוא מושלך - רגילין לנוס ולהינצח.

וכן פירש חזקוני בדרך זו את פסוק ט:

אנכי נצב על ראש הגבעה - כדי שיראוני אנשי החיל, לתת לב לחזק את לבם לקראת המלחמה... שכן דרך אנשי המלחמה: אחד מגיבוריהם עומד במקום גבוה ואוחז דגל בידו, לפי שכל האנשים היוצאים עמו למלחמה נושאים ונותנים עיניהם לדגל. כל זמן שהוא עומד במעמדו - נותנים לב להתחזק לקראת המלחמה; וכשהדגל נמוך ושפל - כסבורים שמת שר שלהם - ונסים.

מבנה זה של הסיפור, המבליט את סיומו ואף רומז לסיום האחר שבספר דברים, מעורר את השאלה הבאה, שנביאנה בלשונו של אברהם קריב ז”ל בספרו שבעת עמודי התנ”ך:

בכל המקרא אין זעום-א-לוהים כעמלק, אין אפוף חרון עד כמוהו. ומאליה קמה השאלה: במה הגדיל עמלק חטאו יותר מכל אויבי ישראל אשר מעולם? אמנם עמלק התנפל על יוצאי מצרים דרך פתיעה, ללא כל הכנה מצדם למלחמה, כמשתמע מלשון הכתוב בספר שמות ’ויבא עמלק וילחם עם ישראל’ וכמפורש בתוספת הרחבה בספר דברים ’...אשר קרך בדרך ויזנב בך כל הנחשלים אחריך, ואתה עיף ויגע’, אך אפילו מלחמה שפלה זו כלום היא חמורה מן הגזרה ’כל הבן הילוד היאורה תשליכוהו’? ובכל זאת נחרת צו (דברים כ”ג, ח) ’לא תתעב מצרי כי גר היית בארצו’... מחומרת מלחמתו הפיזית של עמלק בישראל לא נוכל בשום פנים להגיע לחומרת הדין שנמתחו עליו... פסוק הסיכום המדבר גבוהות וסתומות ’כי יד על כס י-ה...’ מתיק את מלחמת עמלק לתחום מטפיזי.

שאלה זו נשאלה בפירוש או במשתמע על ידי פרשנים אחדים, ובדרך כלל ניתנה לה תשובה אחת בסגנונות שונים, היא תשובת התנחומא (דברים כי תצא ט):

’אשר קרך’ (דברים כ”ה, יח) - ...רבנן אמרי: קרך - הקרך לפני אחרים. אמר רבי חוניא: משל למה הדבר דומה? לאמבטי רותחת שלא הייתה ברייה יכולה לירד בתוכה. בא בן בליעל אחד וקפץ לתוכה. אף על פי שנכווה, הקרה לפני אחרים. אף כאן: כיוון שיצאו ישראל ממצרים, הקב”ה קרע הים לפנייהם ונשתקעו המצרים לתוכו. נפל פחדן על כל האומות, שנאמר (שמות ט”ו, יד-טז) ’שמעו עמים ירגזון, חיל אחז ישבי פלשת]. אז נבהלו אלופי אדום...’ וגו’, כיוון שבא עמלק ונזדווג להם, אף על פי שנטל את שלו מתחת ידו, הקרם לפני אומות העולם.

ובלשון הרמב”ן בסוף פרשתנו:

וטעם העונש שנענש עמלק יותר מכל העמים, בעבור כי כל העמים שמעו וירגזון, ופלשת אדום ומואב ויושבי כנען נמוגו מפני פחד ה’ ומהדר גאונו. ועמלק בא ממרחק כמתגבר על השם, ולכן אמר בו (דברים כ”ה, יח) ’ולא ירא א-להים’.

תשובה זו¹ תולה אפוא את חומרת דינו של עמלק בראשוניות של מלחמתו בישראל ובסיטואציה הייחודית שבה פעל: מיד לאחר עלותם של ישראל על במת ההיסטוריה האנושית כעם צעיר, לאחר נסים גלויים

1 תשובה זו מצויה אף בדברי רש”י לפסוק יד ד”ה כתב זאת זכרון, בחזקוני לאותו פסוק ד”ה את זכר עמלק ובמפרשים נוספים כאן ובספר דברים. בדרך זו הלך אף קריב בספרו שבעת עמודי התנ”ך - ראה הערה 5.

2 מסכתא דעמלק פרשה א, מהדורת הורוביץ-רבין עמ’ 179.

שנית, רמב"ן מתאר את תפילתו של משה במילים "בעת היותו מתפלל **וכפיו פרושות השמים**". ואכן, פרישת כפיים משמשת במקרא ביטוי לתפילה, כגון בדברי משה (ט', כט) "אפר'ש את כפי אל ה'... והברד לא יהיה עוד". אולם בפסוק יא בסיפורנו נאמר: "כאשר ירים משה ידו... וכאשר יניח ידו". היכן מצאנו תפילה בפרישת יד אחת? ועוד: לא נאמר בסיפורנו כלל שמשה **פרש כפיו**, אלא **שהרים את ידיו**.

ושלישית - וכי תפילתו של משה על ישראל תלויה בהרמת ידיו? וכי כשידיו כבדו לא יכול היה להמשיך ולהתפלל על ישראל מעומק לבו? 'רחמנא **לבא** בעי' - הקב"ה ודאי היה מקבל את תפילתו של משה אף ללא הרמת ידיו.

נותרנו אפוא ללא ביאור מניח את הדעת לקשר בין הרמת ידיו של משה לבין הצלחתם של ישראל במלחמה נגד עמלק.

המבנה הסינכרוני

הרב אלחנן סמט מציע מבנה חדש לפרשת המלחמה בעמלק שמעניק משמעות חדשה לבעיות שנידונו ביחס אליו עד עתה בסעיפים הקודמים. למעשה סיפורנו מתרחש **סימולטנית** בשני מקומות: בשדה המערכה, שבו מנהל יהושע את המלחמה כנגד עמלק, ובראש הגבעה, שעליו מנהל משה מערכה אחרת, פרטית לכאורה, על התמדת הרמת ידיו. הסיפור מעיד על הקשר שיש בין שתי ההתרחשויות הללו: האירועים בראש הגבעה קובעים את טיב ההתרחשות בשדה המערכה.

חלוקת הסיפור לשתי מחציות על פי המבנה הזה יוצרת קו חיתוך מאונך בין שתי מחציותיו, כמתואר בטבלת המבנה. אירועים שהתרחשותם בשני המקומות היא בו-זמנית יוצבו בטבלה זה מול זה כשקו כפול (=) מקביל ביניהם לסימן שוויון. אירועים הבאים בזה אחר זה בשני המקומות ייכתבו בגבהים שונים לפי סדר התרחשותם.

על ראש הגבעה

מחר אנכי נצב על ראש הגבעה ומטה הא-להים בידי.

ומשה אהרן וחור עלו ראש הגבעה.

(יא) והיה כאשר ירים משה ידו

וכאשר יניח ידו

(יב) וידי משה כבדים,

ויקחו אבן וישימו תחתיו וישב עליה

אף כאן 'ומטה הא-להים בידי' - לאות ולסימן במקום דגל.

הקושי בכל הפירושים הללו, הן של חז"ל והן של הפשטנים, הוא שהעיקר חסר מן הספר: הכתוב לא ציין כלל את ההשפעה שיש לידי של משה על לבם ועל תודעתם של ישראל. יתר על כן: הוא כלל אינו מציין כי היה קשר עין בין ישראל ובין ידיו של משה; והרי דבר זה ניתן היה לצינו בקיצור.

ביאורם של ראבי"ע ושל רמב"ן להרמת ידיו של משה פותר שאלות אלו אך מעורר שאלות אחרות. בביאורו הארוך לפסוק ט כותב ראבי"ע:

ומטה הא-להים בידי - שארים בו ידי להתפלל.

ובביאורו הקצר לפסוק יא הוא כותב:

יש אומרים שפרש ידו דרך תפילה.

על פי פירוש זה מבאר רמב"ן בפירושו לפסוק ט מדוע שלח משה את יהושע להילחם בעמלק ולא עשה זאת בעצמו:

והטעם שציווה משה את יהושע להילחם בעמלק, בעבור שיתפלל הוא [=משה] בנשיאות כפיים על ראש הגבעה; ועלה שם כדי שיראה את ישראל הנלחמים וישים עינו עליהם לטובה, וגם הם יראו אותו פורש כפיו השמימה ומרבה בתפילה, ויבטחו בו ויוסיפו אומץ וגבורה.

גם פירוש זה קשה מאוד. ראשית, מה עניין המטה לתפילת משה? מצאנו את המטה משמש ככלי לעשיית מופתים, אך לא מצאנוהו קשור בתפילה. בנקודה זו אכן שונה דרכו של רמב"ן מזו של ראבי"ע:

ואם כן [שהרמת ידו של משה היא ביטוי לתפילה] יהיה טעם 'ומטה הא-להים בידי' לומר, כי כאשר עלה משה על ראש הגבעה וראה את עמלק, נטה ידו במטה להביא עליהם מכות דבר וחרב ואבדן... כי בעת היותו מתפלל וכפיו פרושות השמים לא יתפוש בידו דבר.

אולם נטיית ידו של משה במטה על עמלק אינה מתוארת כלל בכתוב כפי שפירשו רמב"ן, והזכרת המטה בפסוק ט הופכת אפוא להיות עניין שאין לו המשך בסיפור.

בשדה המערכה

א (ח) ויבא עמלק וילחם עם ישראל בפינדס.

(ט) ויאמר משה אל יהושע:

בחר לנו אנשים וצא הלחם בעמלק

(י) ויעש יהושע כאשר אמר לו משה

להלחם בעמלק

ב

וגבר ישראל

וגבר עמלק.

ואהרן וחור תמכו בידיו מזה אחד ומזה אחד	
ויהי ידיו אמונה עד בא השמש.	ב₁ (יג) ויחלש יהושע את עמלק ואת עמו לפי חרב.
(טו) ויבן משה מזבח, ויקרא שמו ה' נסי. (טז) ויאמר: כי יד על כס י-ה	א₁ (יד) ויאמר ה' אל משה: כתב זאת זכרון בספר ושים באזני יהושע, כי מחה אמחה את זכר עמלק מתחת השמים. מלחמה לה' בעמלק מדר דר.

ההבדל המהותי בין ההתרחשויות המתוארות בשתי המחציות בא לידי ביטוי באופייה הלשוני של כל מחצית. המחצית הימנית היא סיפור 'המלחמה בעמלק'. השם 'עמלק' מופיע במחצית זו שבע פעמים כמילה מנחה, ואינו מופיע כלל במחצית האחרת. שלוש ההופעות הראשונות (ח 'ויבא **עמלק** וילחם'; ט 'וצא הלחם **בעמלק**'; י 'ויעש יהושע... להלחם **בעמלק**') מניחות את התשתית למלחמתו של יהושע, ההופעה הרביעית - המרכזית (יא 'וגבר **עמלק**') - מציינת את בעיית הסיפור, ואילו שלוש ההופעות האחרונות (יג 'ויחלש יהושע את **עמלק**'; יד 'מחה אמחה את זכר **עמלק**'; טז 'מלחמה לה' **בעמלק**') מציינות את ההתגברות על עמלק בהווה של הסיפור ולעיתיד לבוא.

במחצית זו מצויים כמה שורשים בעלי אופי 'מלחמתי', וכולם בזיקה לעמלק:

- לח"מ - שלוש פעמים כפועל בפסוקים ח-י, ופעם אחת כשם עצם 'מלחמה' בפסוק טז.
- גב"ר - פעמיים בפסוק יא.
- חלייש - פעם אחת בפסוק יג.
- מח"ה - הופעה כפולה בפסוק יד.

אף לא אחד מן השורשים הללו מצוי במחצית האחרת של הסיפור.

גם שמו של יהושע - מצביא המלחמה - מופיע במחצית זו ארבע פעמים, אך אינו נמצא כלל במחצית האחרת.

לעומת זאת במחצית שעל ראש הגבעה המילה המנחה המתבלטת במחצית זו לכל אורכה והחוזרת בה שבע פעמים היא המילה 'יד', שאינה מצויה כלל במחצית האחרת:

1. (ט) ...ומטה הא-להים בידיו
2. (יא) כאשר ירים משה ידו
3. וכאשר יניח ידו
4. (יב) וידי משה כבדים
5. ואהרן וחור תמכו בידיו...
6. ויהי ידיו אמונה...

יש לשים לב שחלוקת הסיפור בין שני מוקדי ההתרחשות שלו אלצה אותנו לחתוך משפטים ולהפריד בין חלקיהם, על פי שייכותו של כל חלק למוקד התרחשות זה או אחר. כמו כן את הפסקה האחרונה בסיפור (יד-טז) חלקנו אף היא בין שני המוקדים הללו: את החלקים העוסקים בהרחבת המלחמה בעמלק (בממד המקום או הזמן) שייכנו **עניינית** לחלק המתרחש בשדה המערכה; ואילו תיאור בניית המזבח על ידי משה וקריאת שמו "ה' נסי" שייכנו לחלק המתרחש על ראש הגבעה, הן מפני שכנראה שם בנה משה את המזבח (כדעת ראב"ע בביאורו הארוך לפסוק טו) והן מפני שביאור שמו של המזבח מקשר אותו למטה הא-לוהים אשר ביד משה - המטה אשר שימש ב'נס' בידיו המורמות.

אם נתבונן בשתי מחציותיו הללו של הסיפור ונשים לב לעובדות הבאות:

- א. קיים הבדל עקרוני בין שתי המחציות הללו: את המחצית הימנית - בשדה המערכה - ניתן לקרוא ברצף, כסיפור העומד בפני עצמו. אין הדבר כן במה שנוגע למחצית השמאלית - על ראש הגבעה: אין לה עמידה עצמאית, והבנתה אפשרית רק אם קוראים אותה ביחד עם המחצית שמולה. משמעות הדבר היא שההתרחשות הריאלית, במישור הארצי שבו היא מתקיימת, ניתנת להבנה כשלעצמה - אף אם הבנה זו לוקה בחסר. לעומת זאת ההתרחשות 'המטפיזית' - זו שעל ראש הגבעה - אינה עומדת בפני עצמה; היא קיימת רק מחמת זיקתה למציאות הריאלית בשדה המערכה.
- ב. הקווים המאוזנים בטבלת המבנה הנוכחי נועדו להזכיר את החלוקה של הסיפור לפסקות על פי המבנה הקודם. והנה, מתברר כי בכל פסקה בסיפור ישנה התרחשות כפולה: מה שקורה במקום אחד בפסקה זו נמצא בזיקה למה שקורה במקום האחר באותה פסקה.

ולבסוף מוזכרים העמלקים בסיפור על ניסיונם של המעפילים לחדור לארץ מדרום למרות העונש שהושת על העם שלא להיכנס לארץ. משה מזהיר אותם (במדבר י"ד מ"ב-מ"ה):

אל תעלו כי אין ה' בקרבכם ולא תנגפו לפני אֵיבֵיכֶם. כי העמלקי והכנעני שם לפניכם ונפלתם בחרב כי על כן שבתם מאחרי ה' ולא יהיה ה' עמכם. ויעפלו לעלות אל ראש ההר וארון ברית ה' ומשה לא משו מקרב המחנה. וירד העמלקי והכנעני הישב בהר ההוא ויכוס ויכתום עד החרמה.

עמלק ישב אפוא בדור זה של יציאת מצרים בגבולה הדרומי של ארץ כנען - בנגב, ושימש כמחסום הראשון והקשה ביותר בפני חדירת בני ישראל לארץ מצד זה. מוראם של העמלקים על ישראל היה בין הדברים שהמרגלים השתמשו בהם כדי להניא את ישראל מלהיכנס לארץ (כדברי רש"י לבמדבר י"ג, כט), וניסיון חדירה בפועל של המעפילים נהדף בתוקף על ידי העמלקים והכנענים היושבים בהר הנגב.

כדי להגיע לרפידים (הסמוכה להר סיני) היה על העמלקים לחצות שטחים נרחבים בחצי האי סיני. ואכן, הדבר נרמז בפסוק הראשון בסיפורנו: **"ויבא עמלק..."**.

ובכן, מדוע עשו זאת העמלקים?

מסתברים מאוד דבריו של קאסוטו בפירושו לספר שמות (עמ' 141-142):

כתוב כאן 'ויבא עמלק', כלומר שלא היה שם [באזור רפידים] מושבו, ובא ממקום רחוק. הואיל והיה יושב במבואות ארץ כנען מצד דרום, ובודאי שמע שלשם היו פני ישראל מועדות, רצה להקדים רפואה למכה, ושלח גדוד להתקיף את ישראל בתחילת דרכו.

מלחמת עמלק היא אפוא מלחמת מנע אשר נועדה לקטוע את המשך דרכם של ישראל במדבר לכיוון ארץ כנען. המשכה מתואר בפרשת שלח, בחסמם את ניסיון הכניסה לארץ מדרום.

המקום והזמן שבהם בחרו העמלקים לתקוף את ישראל היו רגישים ביותר. בין יציאת ישראל ממצרים ביד רמה לבין הגעתם אל ארץ כנען כשהם מוכנים להיכנס אליה מצויה חוליית ביניים מסוכנת של ההליכה בדרך. והדרך הזו - בחזקת סכנה היא להולכים בה, והיא מהווה מקום של משברים תכופים עבור עם שאינו רגיל בנדודים, בייחוד בראשיתה.

והנה בחר עמלק לתקוף את ישראל בחוליה החלשה הזאת - בראשית הליכתם באותה דרך, במקום שבו צמאו למים ושבו הייתה מסה ומריבה, בשעת חולשה ומשבר וחוסר אמונה מצדם של ישראל "לאמר: היש ה' בקרבנו, אם אין".

7. (טז) כי יד על כס י-ה לרשימת הופעות אלו של המילה המנחה 'יד' ישנה חשיבות רב ביחס לבירור משמעות הרמת ידיו של משה. ההקבלה בין המילה המנחה הזו למילה המנחה 'עמלק' במחצית האחרת נועדה ללמד כי הידי' שעל ראש הגבעה היא אכן זו שמגברת את ישראל ושוברת את עמלק. ועוד נשוב לכך להלן. בינתיים נוסיף ונאמר כי השמות 'אהרן וחור' מופיעים יחדיו פעמיים רק במחצית זו. שמו של משה מופיע במהלך הסיפור כולו שבע פעמים: שלוש במחצית הימנית וארבע בשמאלית. שם ה' מופיע רק בסיומו של הסיפור, פעמיים בכל מחצית.

הרב סמט מסביר שבמקומות בודדים בתנ"ך מורם המסך, ולעינינו המשתאות מתגלה כי המציאות הריאלית שאנו מורגלים אליה, ושהיא הממלאה גם את במת הסיפור המקראי בדרך כלל, תלויה במציאות אחרת, עילאית ונסתרת, המצויה אף היא בתחום עולמנו זה. כלומר המציאות הריאלית אינה אלא השתקפות של אותה מציאות אחרת. וגם סיפורנו שייך לאותה קבוצה מצומצמת של סיפורים בעלי רובד כפול: המציאות בשדה המערכה בסיפורנו אינה אלא השתקפות של מה שמתרחש על ראש הגבעה. ואם כן השאלות ששאלנו לעיל בדבר הטעם להרמת ידיו של משה והשפעתה על גורל המלחמה ובעניין חומרת דינו של עמלק קשורות בשאלה כללית יותר על טיבו של סיפורנו: מהי סיבת הכפילות בסיפור זה? מדוע דווקא בו נתלית המערכה הצבאית **מראשית הסיפור** במערכה מסוג שונה, המתקיימת במרחק מה מעליה ובאותו זמן עצמו?

מניין בא עמלק ומה היו מניעיו?

את הדיון המחודש בסיפורנו עלינו לפתוח בשאלה שלא ניתן לענות עליה מתוך סיפורנו עצמו, אלא רק מתוך הזדקקות למקום אחר בתורה: **"ויבא עמלק וילחם עם ישראל ברפידים"** - **מניין בא עמלק ומה היו מניעיו** בבואו ממרחק להילחם בישראל? סיפורנו אינו משיב על שאלות אלו. על מנת לדעת היכן ישבו העמלקים **בדור זה של יציאת מצרים**, נעזר בסיפור המרגלים בפרשת שלח, שהתרחש קצת יותר משנה לאחר סיפור מלחמת עמלק. העם הראשון שהזכירו המרגלים בדיווחם לישראל היה עמלק (במדבר י"ג, כח-כט)

אפס כי עז העם הישב בארץ... עמלק יושב בארץ הנגב והחתי והיבوسی והאמרי יושב בהר...

שמו של עמלק שב ועולה בהוראת ה' לישראל לפנות לאחוריהם: (במדבר י"ד, כה)

העמלקי והכנעני יושב בעמק מחר פנו וסעו לכם המדבר דרך ים סוף.

בנקודת התורפה שלו - אין חמור ממעשהו. במילים אחרות, מלחמת עמלק היא בעצם מלחמת מבוא למלחמת כיבוש הארץ! עמלק בא מגבולה הדרומי של הארץ כדי לחסום את הדרך אליה, והמלחמה כנגדו היא מלחמה המיועדת לאפשר את המשך ההליכה בדרך אל הארץ.

בין המלחמה במצרים על ים סוף לבין מלחמת עמלק ברפידים

למעשה פרשת בשלח מצויה בין שתי מלחמות - בין המלחמה בפרעה ובחילו שבראשה לבין מלחמת עמלק שבסיומה. אף שבין שתי המלחמות הללו מפרידים שבועות אחדים בלבד, הן נבדלות מאוד זו מזו, וחלק מן ההבדלים ביניהן ממחישים את ההתקדמות שחלה במצבם של ישראל מאז יצאו מצרים ומאז נשתחררו מיראת משעבדיהם על שפת הים. הנה כמה מן ההבדלים הללו:

מלחמת עמלק

אין פוצה פה
העם נלחם את מלחמתו
יהושע מנהיג את הצבא
הניצחון מושג בדרך הטבע
המלחמה כולה נעשית ביום

המלחמה. כך ציווה ה' את משה בים סוף וכך עשה משה (שמות י"ד טז-כז):

ואתה הרם את מטך ונטה את ידך על הים ובקעהו...

ויט משה את ידו על הים ויולך ה' את הים ברוח קדים עזה כל הלילה...

נטה את ידך על הים וישבו המים על מצרים...

ויט משה את ידו על הים...

ואם נשאל עתה בלשון המשנה: וכי ידיו של משה בוקעות את הים או משיבות את הים לאיתנו? התשובה היא שכן הוא, שהרי כך אמר ה' למשה: "הרם את מטך ונטה את ידך על הים ובקעהו". אולם איש מן המתבוננים במשה האוחז את מטה הא-להים בידו ונטה אותה על הים אינו מייחס את בקיעת הים למשה עצמו, אלא הכול מבינים כי משה פועל בשליחות ה' (כבכל פעולותיו באמצעות מטה הא-לוהים). "יד העבד כיד רבו", וידו של משה אינה אלא ייצוג נראה לעין של יד ה' הנסתרת הפועלת במציאות. דבר זה אינו נאמר מסברה בלבד, אלא הוא מפורש בסיומו של הסיפור ההוא (שמות י"ד לא):

וירא ישראל את היד הגדלה אשר עשה ה' במצרים

וייראו העם את ה' ויאמינו בה' ובמשה עבדו.

ואם נשאל: האם במלחמה טבעית, שאין בה שינוי סדרי הטבע והיא מתנהלת על פי מנהגו של עולם, פועלת גם כן יד ה'?! התשובה גם כאן היא ודאי שכן, אלא שבמלחמה כזו היא פועלת בסתר ואינה ניכרת לעין כול. במה תלויה

כוונת ההתקפה העמלקית הייתה אפוא לשבש את המהלך הא-לוהי הגדול שראשיתו ביציאת ישראל ממצרים ותכליתו בהבאתם לארץ כנען על ידי ניתוק החוליה החלשה ביותר שבו מצוי מהלך זה - בראשית הדרך (דברים כ"ה, יז-יח):

זכור את אשר עשה לך עמלק בדרך בצאתכם ממצרים. אשר קרך בדרך... ואתה עיף ויגע ולא ירא א-להים.

בכך הפך עצמו עמלק לאויב נצח של ה' ושל ישראל עמו. שכן מלחמתו איננה מלחמת הגנה של עם מותקף המגן על עצמו (כמלחמתם של הכנענים בבוא ישראל לכבוש מהם את ארצם). מלחמת עמלק היא תכנית מחושבת של עם שבא לסכל את תכניתו של ה' ביחס לישראל עמו. עמלק נוגע בנקודה חשובה ביותר בקורות עם ישראל במקרא: נקודת החיבור שבין יציאת מצרים לבין הכניסה לארץ. נקודה זו - הדרך - רגישה וחשופה לסכנות. הנטפל לנקודה זו ומנסה 'לחתוך' את המהלך

המלחמה במצרים

עם בוא האויב: צעקה והיסטריה
"ה' ילחם לכם ואתם תחךשון"
משה מנהיג את האירועים
הניצחון הוא תולדת התרחשות נסית כפולה
ההתרחשות היא לילית

אפשר לאמר על סמך ההבדלים הללו שהמלחמה במצרים מהווה השלמת התהליך של יציאת מצרים; וכשם שכל תהליך יציאת מצרים היה כרוך בנסים גלויים שנעשו על ידי משה ובעמדה פסיבית של העם, כך היה גם בים סוף. מלחמת עמלק, לעומת זאת, מהווה ניצן ראשון של מלחמות כיבוש הארץ, לפיכך עומד בראש העם במלחמה זו יהושע - מי שעתיד לעמוד בראש ישראל בדור כיבוש הארץ. משימת כיבוש הארץ מוטלת על העם, ואין ה' נלחם במקומם כפי שהיה בים סוף. וההבדל החשוב ביותר, הקשור להבדלים הקודמים שנידונו, הוא שמלחמת ים סוף נעשית בהנהגה א-לוהית נסית וגלויה, בעוד שמלחמת כיבוש הארץ, ואף המבוא שלה - מלחמת עמלק - נעשית בדרך טבעית. זמניהן של כל אחת משתי המלחמות מהווים עיצוב סמלי לשייכותן ההיסטורית: בקיעת הים הייתה בלילה, והאירוע כולו התרחש לאורך הלילה עד הבוקר, ובכך הסתיים בעצם ליל הגלות הארוך של ישראל במצרים; מלחמת עמלק, לעומת זאת, נעשתה ביום, "עד בא השמש", כדרכן של מלחמות כיבוש הארץ, שנערכו אף הן ביום.

אבל כל ההבדלים העמוקים הללו ישנו גם מכנה משותף לשתי המלחמות: בשתיהן פועלת ידו של משה האוחזת במטה הא-לוהים בזיקה אל מקום ההתרחשות של

למבטאי ההשגחה הא-לוהית הנסתרת, הפועלת במציאות הטבעית. כך הופכת דווקא מלחמה טבעית זו להזדמנות חינוכית יוצאת דופן לעיצוב תודעתו הדתית של דור זה המלומד בנסים: יד ה' פועלת לא רק בנסים הגדולים והניכרים לעין, אלא היא שמנהיגה גם את העולם הנוהג כמנהגו, והיא שנותנת לאדם ולעם כדרכיו וכפרי מעלליו.

השניות בסיפורנו - הרכבתו משני רובדי פעילות בו-זמניים שהאחד תלוי בחברו - נובעת מאותו מפגש בין שתי תקופות ובין שתי הנהגות המתרחש באירוע זה. משה ומטה הא-לוהים בידו, המבטאים עד עתה הנהגה א-לוהית גלויה ונסית, עוברים לבטא כאן את ההנהגה הנסתרת - אך בדרך של המשכיות ורציפות ובאופן הניכר לעין: מייצגי הנס הגלוי הופכים למייצגי הנס הנסתר, אך זאת הם עושים בגלוי.

אלא, שיד משה המייצגת את יד ה' בסיפורנו אינה כאותה יד ה' הבוקעת ים ליבשה והמוציאה מים מן הצור בנסים גלויים הנעשים לעם ישראל בין אם הוא ראוי לכך ובין אם אינו ראוי. זוהי יד ה' הפועלת בסתר המציאות הטבעית, וגומלת עם האדם כמפעלו. ככזו היא תלויה במעשי האדם ובמדרגתו, וכאשר האדם מתרחק מאת ה', הוא גורם לעצמו רעה והוא מתיש את יד ה' ומכבידה. שני אירועים אירעו ברפידיים, ושניהם קשורים במטה הא-לוהים שביד משה. האירוע האחד הוא מריבת העם עם משה וניסיונם את ה' בקשר למים. התנהגות העם באותו אירוע - לחטא חמור נחשבה, חטא שהונצח גם בשמו של המקום - "מסה ומריבה" - על ריב בני ישראל ועל נסתם את ה' לאמר: היש ה' בקרבנו אם אין? - וגם באיסור לדורות - (דברים ו', טז) "לא תנסו את ה' א-להיכם כאשר נסיתם במסה". ואף על פי כן זכו ישראל החוטאים בנס גלוי: ה' ציווה על משה לקחת בידו את מטהו, להכות בצור ולהוציא לעם מים - וכך היה. התנהלות עניינים זו אופיינית לכל הדור ההוא של יציאת מצרים וההליכה במדבר.

אבל נזדמן באותו מקום עצמו אירוע ששייך לספירה דתית אחרת ולתקופה עתידיה - מלחמת עמלק. עתה ילמד העם לא רק זאת שיד ה' פועלת גם במציאות הטבעית - בנס הנסתר - אלא גם שאופייה של פעילות זו תלוי במעשיו שלו. ההתרחשות בשדה המערכה ברפידיים ובראש הגבעה שמעליו היא תוצאה של מעשי העם באותו מקום בחטאם במסה ומריבה. הם ניסו את ה' "לאמר: היש ה' בקרבנו אם אין?", ועתה הם ילמדו כיצד נראית המציאות כשהוא ישנו בקרבם - "והיה כאשר ירים משה ידו - וגבר ישראל", וכיצד היא נראית כשאינו בקרבם "וכאשר יניח ידו - וגבר עמלק". המלחמה מלמדת את

אפוא מידת פעילותה של יד ה' במלחמה טבעית? היא תלויה בזכותו של העם הנלחם להיעזר בה, במידת קרבת ה' אשר לה זוכה העם. כאשר ה' בקרב העם - יזכה העם בניצחון, ובאין ה' בקרבו יקבעו מקרי הזמן ויחסי הכוחות הטבעיים את גורל המערכה.

ולכן המלחמה בעמלק בעת הניסיון הכושל להיכנס לארץ אחרי חטא המרגלים, שנעשה בניגוד למצוות ה', שהרי כך אומר משה למעפילים (במדבר י"ד מ"ב-מ"ה):

אל תעלו כי אין ה' בקרבכם ולא תנגפו לפני איביכם. כי העמלקי והכנעני שם לפניכם ונפלתם בחרב כי על כן שבתם מאחרי ה' ולא יהיה ה' עמכם.

וירד העמלקי... ויכוס ויכתום...

מלחמת עמלק שבפרשתנו מתקיימת בין שתי תקופות ובין שתי הנהגות. אנו מצויים אמנם בסמוך ליציאת מצרים, בראשית הדרך שבה מוליך משה את ישראל במדבר ועוד בטרם ניתנה התורה לישראל. זהו עיצומו של עידן הנסים בתולדות ישראל: הנסים הכרוכים ביציאה ממצרים ואלו הכרוכים בהליכה במדבר. הנה במקום זה עצמו שבו מצויים ישראל בשעה זו - ברפידיים - השתמש משה במטהו על פי מצוות ה' לעשיית נס (שמות י"ז ה-ו):

ויאמר ה' אל משה: עבר לפני העם... ומטך אשר הכית בו את היאר קח בידך והלכת... והכית בצור ויצאו ממנו מים ושתה העם, ויעש כן משה.

אך הנה אל תוך עיצומו של עידן הנסים הזה פורצת מלחמה השייכת לעידן הבא - עידן כניבוש הארץ במלחמות טבעיות. אמנם משה הוא עתה מנהיג העם, והוא מצוי בראשית דרכו, ובידו מטה הא-לוהים אשר בו הכה את היאור ובו הכה זה עתה בצור והוציא ממנו מים. אולם משה, בלא שנצטווה על כך, מבין שזו שעתה של מלחמה טבעית שאת ניהולה עליו למסור ביד יהושע תלמידו - נציג הדור הבא ומנהיגו העתידי. אולם נסיגת משה מניהול מלחמה זו מפני אותה התפרצות מלחמה טבעית בטרם זמנה אינה מבטלת את עצם קיומו ואינה משנה את השעה ההיסטורית האמתית שבה מצוי העם - שעה שבה מסמלים משה והמטה אשר בידו את יד ה' הגדולה, המנהיגה את ישראל בנסים ומושיעה אותם בכל צרתם.

וכאן מופיע הפתרון לאותו מפגש בין שתי תקופות ושתי הנהגות: משה, שבידו מטה הא-לוהים, אינו מסתלק מן המלחמה הזו אלא מעמיד עצמו לצד יהושע, והופך את ידו האוחזת במטה הא-לוהים לסמלה של יד ה' הפועלת במציאות הטבעית בדרך הנס הנסתר. ובכן, לא רק בשדה המערכה מתחולל שינוי ערכין? במלחמה טבעית זו אלא אף על ראש הגבעה: משה והמטה - מחוללי הנסים הגלויים בשליחות ה' ממצרים ועד הנה - הופכים עתה

עם ישראל עד כמה נחוץ להם כי יהיה ה' בקרבם. רפיון אמונתם ברפידים - "היש ה' בקרבנו אם אין" - גרם לרפיון ידיו של משה. חיזוק פעולתה של יד ה' בקרב ישראל הוא תולדה של התחזקות **מלמטה**. כל כמה שיחפוץ העם יותר בנוכחות ה' בקרבו וכל כמה שיפעל להשגתה - כך יהא ראוי לה. 'הפתרון הטכני' המצוי במרכז הסיפור באמת אינו טכני. על ראש הגבעה מצויים נציגי ההנהגה של ישראל - משה, שליח ה' להנהגת ישראל באותו דור, אהרן, שעתיד להיות כוהן ה', וחור בן שבט יהודה - שבט המושלים. המאמץ המשותף של הנהגת ישראל באותו דור להשיב את יד ה' לפעול בקרב ישראל ביחד עם המאמץ הצבאי של יהושע ולוחמיו בשדה המערכה, הניבו את פעולת יד ה' אשר אפשרה את ניצחון יהושע על עמלק. הופעת יד ה' בסיפור באה באמירה גלויה בסופו: אחרי שש פעמים שבה מופיעה המילה 'יד' בסיפורנו בהקשר לידו של משה, מתגלה: כי **יד** על כס י-ה: מלחמה לה' בעמלק מדור דור. ומבאר רש"י: "**ידו של הקב"ה** הורמה לישבע בכיסאו להיות לו מלחמה ואיבה בעמלק עולמית".